

תשובת מרן שליט"א לשואלים האם צריך לברך "ברוך חכם הרזים" בשם ומלכות, באם יהיו שם ששים ריבוא מישראל.

מתוך "שערי יצחק" – השיעור השבועי מפי מרן הגאון רבינו יצחק רצאבי שליט"א – פוסק עדת תימן, שנמסר במוצש"ק פקודי התשע"ד

רבים שואלים, האם במצב כזה, שישנם ששים ריבוא מישראל, צריך לברך את ברכת 'ברוך חכם הרזים'? הרי ישנה ברכה על כך, בשם ומלכות. רש"י [ברכות דף נח ע"א] מפרש את הברכה, היודע מה שבלב כל אלו. דהיינו, באותם ששים ריבוא מישראל. והרמב"ם [בביאור שרשי לשון המשנה להרמב"ם בספר "ידי משה" שורש "רוזי"] מרחיב קצת יותר ומפרש זאת כך, שהוא מביט על צפונות האנשים עם ריבוי מספריהם ושינוי צורתם. דהיינו, הקב"ה חכם ויודע על כל אדם, מה עומק מחשבותיו. וכפי שאמרנו מקודם, ששים ריבוא, זהו כללות כל נשמות עם ישראל.

הגמרא אומרת במסכת ברכות [דף נח ע"א], ת"ר, הרואה אוכלוסי ישראל, אומר 'ברוך חכם הרזים', שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה. בן זומא, ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר 'ברוך חכם הרזים' ו'ברוך שברא כל אלו לשמשני'.

הרמב"ם כותב בהלכות ברכות [פרק עשירי הל' י"א], הרואה ת"ר [ששים] אלף אדם כאחד, אם עכו"ם הם, אומר 'בושה אמכם מאד, חפרה יולדתכם, הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה'. ואם ישראל הם, ובארץ ישראל, אומר 'ברוך אתה יי' אלדינו מלך העולם חכם הרזים'. ישנם נוסחאות, שכתוב רק 'בא"י חכם הרזים'. משמע, כי הכוונה היא רק לחמשת המלים הללו. 'ברוך אתה יי' חכם הרזים', אלא בהזכרת שם ה'. אולם המעניין הוא, שבהמשך הוא כותב הרואה מחכמי אומות העולם, אומר 'ברוך אתה יי' אלדינו מלך העולם שנתן מחכמתו לבשר ודם'. גם בשו"ע [או"ח סי' רכ"ד סעיף ה'], וכן בתכלאל [עץ חיים ח"א דף קע"ה ע"ב], כתוב הנוסח המלא של'ברכה. ברור שהברכה צ"ל כך, 'בא"י אמ"ה חכם הרזים'. דהיינו, שמונה מלים. כנראה המעתיקים קיצרו זאת כאן בשגגה.

אולם לכאורה, מהיכן הרמב"ם לקח את המלה 'כאחד'? 'הרואה שש מאות אלף בני אדם כאחד?' ישנם כאלה, שמשוּס־מה הבינו, כי הכוונה היא, שכל הששים ריבוא נמצאים ביחד, אבל אין צורך לראות את כולם. אבל אם הדבר כן, הרמב"ם לא היה צריך לכתוב בלשון כזאת, אלא הוא היה צריך לכתוב, 'אם שש מאות אלף איש נמצאים כאחד', אזי תברך. אבל כתוב, לשון 'הרואה'. משמע, כי צריך לראותם כאחד. והרמב"ם לקח זאת, ממה שכתוב בגמ' על בן זומא, שהיה ע"ג מעלה בהר הבית, דהיינו על מקום גבוה, וכך הוא יכל לראות את כולם.

ממילא יוצא, כי בכדי לברך את הברכה הזאת, צריך לראות ציבור גדול כזה, מן הקצה עד הקצה. רק מי שרואה את כולם בבת אחת, יכול לברך. בזמנינו, הדבר יכול להיות, רק אם האדם יעמוד במקום גבוה ויראה את כולם. אבל אם

לאו, שלא יברך. וגם קשה לדעת, האם אכן ישנם ששים ריבוא. איך אפשר להיות סמוך ובטוח, שישנם ששים ריבוא? אבל אם יהיה מקור מוסמך, שאפשר לסמוך עליו, שיאמר כי אכן ישנם שש מאות אלף איש, והאדם רואה את כולם, א"כ שיברך ברכה זו. אבל אם אינו בטוח בכך, אזי שיברך בלב. לפחות שהברכה תהיה בלב, שזה נחשב ברכה לדברי הרמב"ם וסמ"ג ורי"א"ו.

שאלה מהקהל: האם נשים וילדים מצטרפים למניין ששים ריבוא?
תשובת מרן שליט"א: לא. אלא ככתוב [שמות י"ב, ל"ז] **כָּשֶׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי, הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף.**

שאלה מהקהל: הכיצד אפשר לראות ממש בפעם אחת את כל הששים ריבוא? הרי העין רואה רק ממול?

תשובת מרן שליט"א: אין הכי נמי. צריך לסובב את הראש לכאן ולכאן. גם זה נחשב לעניינינו ראיה אחת, כיון שזה בסמיכות.

בספר עלי תמר [דף רפ"ט], הוא כותב כך, בירושלמי כתוב, בן זומא כשהיה רואה אוכלסין בירושלם וכו', ר"ל ראה אוכלוסא ע"ג מעלה בהר הבית, דכשעמד בגובה בהר הבית היה יכול לסקור כולם. ובהמשך הוא מביא את הבבלי, ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשינו. וראיתי בסידור תימני כת"י, בשם סידור גדול עם פירוש פעמון ורמון, במשנה אבות רפ"ד בן זומא אומר וכו', שמעשה זה היה כשעלו ישראל לרגל. דהיינו, בן זומא ראה אותם, כאשר הם עלו לרגל. ואיני יודע מקורו. אולי שאב זה מאיזה מדרש כת"י. אכן הדבר מסתבר, שכן ברגל היה קיבוץ גדול של אוכלסין של ששים ריבוא ולמעלה מזה. וסימוכין לזה מהבבלי, שעמד אז על גב מעלה בהר הבית, ומשם ראה האוכלוסיא, שכנראה התקבצו שם להיראות בעזרה.

בזמנו, הפירוש 'פעמון זהב ורימון', היה עדיין בכת"י. הוא לא ידע כי המחבר הוא, רבי יצחק ונה זצ"ל. מי שמכיר את התכלאל של מהרי"ו, לא כתוב שם את שמו. הוא קרא את הספר, אבל לא כתוב שם מי המחבר. בשער כתוב כך, 'סידור גדול, אשר נקרא פעמון ורימון'. בכל אופן, כך הוא הביא בשמו. אבל כבר זכינו להדפיס זאת בפרקי אבות [מילי דאבות, הוצאת מכון פעולת צדיק], והדבר מובא שם בתחילת פרק רביעי [דף צ"ה]. כתוב במשנה [אבות פרק ד' משנה א'], בן זומא אומר, איזה הוא חכם, הלימד מכל אדם. שנאמר [תהלים קי"ט, צ"ט] מכל מלמדי השפלתני. זהו שמעון בן זומא. על כך כותב מהרי"ו, כשהיו ישראל עולין לרגל, היה אומר ברוך שברא כל אלו לשמשינו, משמע שהיה עשיר. מה הפירוש, 'כל אלו לשמשינו?' רש"י מסביר [ברכות דף נח ע"א], שהם חורשים וזורעים, ואני מוצא מוכן. אבל לפי פירושו, הדבר נראה אחרת. כנראה יש כאן במהרי"ו, נוסחא יותר מדוייקת, שהאדם עולם בפני עצמו, ולו נאה לומר כן.

[בשיעור הבא בלי נדר נרחיב בעניינים דלעיל, ולברר הדק היטב שאין לברך ברכת 'חכם הרזים' אם רואים רק חלק מן הששים ריבוא, ושאינ מצטרפים לכך נשים וילדים].

המשך מתוך "שערי יצחק" – השיעור השבועי מפי מרן הגאון רבינו יצחק רצאבי שליט"א – פוסק עדת תימן, שנמסר במוצש"ק ויקרא התשע"ד

השלמה בעניין ברכת "חכם הרזים" בעצרת תפילה שהתקיימה בירושלם ת"ז על גזירת גיוס בחורי הישיבות, והאם צריך לראות את כל הששים ריבוא. ברצוני להביא בפניכם תשובות נוספות על עניינים אשר שאלו את הגר"ח קנייבסקי שליט"א, בקשר לעצרת תפילה שהתקיימה בירושלם עיקו"ת, לעניין ברכת 'ברוך חכם הרזים'. בנושא זה, ישנה קצת מבוכה. בודאי אתם זוכרים, מה שדיברנו בשיעור הקודם, כי מי שאינו רואה את כל הששים ריבוא, מן הקצה אל הקצה, אינו צריך לברך. ובנוסף שאלו אז, מה הדין לגבי נשים וילדים? האם גם הן מצטרפות? ומן השמים יצא לי הפסוק, כשש מאות אלף הגברים לבד מטף. הדבר נפל לי בפה, כביכול ברוח הקודש. לא התכוונתי לכך מעיקרא, לא חשבתי על תשובה זאת מראש.

אבל מאידך, נתפרסם השבוע בפרט דעת כמה גדולי תורה רבים האומרים, שמספיק אפ"י לראות רק חלק מהששים ריבוא. הדבר שקרה הוא, שאנחנו דיברנו על כך בשיעור הקודם, במוצאי שבת, והעצרת היתה ביום ראשון, אולם רק ביום שני התגלה כי בספר בניהו, לרבינו יוסף חיים, כתוב במפורש, שאכן צריך לראות את כולם. ותיהום העיר, ובני ברק נבוכה. ח"ו בירכו ברכה לבטלה? ולא עוד אלא בפרהסיא.

כאשר שמעתי וראיתי, שישנם כ"כ הרבה רבנים האומרים אחרת ממה שאמרנו, נתקיים בי מק"ש וַאֲנִי פְּמָעַט נְטִיוֹ רַגְלִי וְתַהֲלִים עִ"ג, ב"ז. כמעט כולם חושבים, שאין צריך לראות את כל הששים ריבוא. אמנם הבאתי מקורות וראיות לכך, ודיוק בדברי רמב"ם, ומאידך הם סומכים כנראה רק על סברות. אבל חבל שהספר בניהו, לא התגלה לפני העצרת, כי אכן כתוב שם כך במפורש כדברינו. לכן, בס"ד אגיד את הדברים לפי הסדר.

שאלה מהקהל: כאשר בירכו שם, לא שמעו את שם ה' ברמקול. תשובת מרן שליט"א: א"כ כנראה מי שבירך את הברכה, נסתפק בכך, ולכן אמר את שם ה' רק במחשבה. השאלה היא, האם אכן ברור שהוא אמר את שם ה', או שלא?

המשך השאלה מהקהל: את המלים י"י אלדינו, הוא לא אמר. אפילו לא את המלים מלך העולם. הרב אזורחי התחיל את הברכה, ונתן לציבור להמשיך. אבל הוא בעצמו, לא אמר את שם ה'. ברמקול לא שומעים את שם ה'. רק את ההתחלה שמעו 'ברוך', 'מלך העולם', וכן את הסיום 'חכם הרזים'.

תשובת מרן שליט"א: אולי פחדו שיהיה חילול ה', ע"י שהאנשים יקליטו זאת, וישמיעו אחר־כך במכשירים וכו'. אולי מפני כבוד שם ה'. יתכן שהוא אמר זאת לעצמו בשקט, רק אולי הוא לא רצה להשמיע את זה ברמקול. ובכל אופן, המִנְחָה אמר לפני כן לאנשים לברך. צריך לברר. כנראה בגלל שיש גדולי תורה שפסקו לא לברך, הוא העדיף להיות בשב ואל תעשה. עשה כעין פשרה. תכף אגיד לכם בדיוק את כל הדעות, אבל נלך לפי הסדר, דבר דבור על אָפְנֵיו.

ישנו גליון בשם "דפי עיון" [גליון 394], שיצא במיוחד לרגל העצרת, תשובת המשקל ע"י קידוש ה', כנגד חילול ה' הנורא, של כוונת חלק מהעם להגדיר תלמידי ישיבה לומדי תורה כפושעים רח"ל. ובדרך אגב, כמה פרטים על ברכת 'חכם הרזים'. אלו דפי עיון, מהרה"ג ישראל ארנון שליט"א.

הוא מביא [בדף 1], כי כבר דנו בשאלה הזאת, כתב בספר "שער העין" (להרב אליהו אריאל, על ברכות הראייה) להסתפק כדלקמן, האם הברכה על 'ראיית כינוס של ששים ריבוא', ולפי צד זה מספיק לראות חלק מהששים ריבוא, כיון שיודע שהם חלק מהקהל המכונס. או שהברכה היא על 'ראיית המספר ששים ריבוא', ואז יש לראות בפועל את כל הששים ריבוא. וצריך עיון.

ואמרו כמה פוסקים, שאם נבוא לחשש לזה, אם כן 'לעולם' אי אפשר לברך ברכה זו. שהרי כמעט לא שייך לראות מנקודה אחת את כל שאר האוכלוסיה. והגר"ח קנייבסקי אמר, שאם יודעים שיש ששים ריבוא, אין צריך לראות את כולם, ומספיק שרואים את חלקם. עוד הוסיף, שכאשר אנשים נמצאים זה עם זה, ההצטרפות היא לא רק לכל מי שנמצא בכמה רחובות, אלא גם הנוכחים בבתים מצטרפים. זה כבר חידוש על חידוש. ראשית, דעתו שלא צריך לראות את כולם. דבר שני, לא רק האנשים שברחובות מצטרפים למניין ששים ריבוא, אלא גם מי שנמצא בתוך הבתים. כביכול הכל נהיה, כגוש אחד.

ובדף ז' שם כתוב, האם נשים מצטרפות לחישוב גודל הקהל? הרא"ה [רבי אהרון הלוי, שהיה בדור הרשב"א, במסכת ברכות דף נח ע"א] כתב, שברכת 'חכם הרזים' היא על ראיית ששים ריבוא, שבהם כלול כל הדעות והפרצופים, ולכן ניתנה התורה לששים ריבוא.

וכתב בספר שער העין הנזכר לעיל, שלדבריו יש להסתפק כדלקמן: האם בסכום זה של ששים ריבוא, נכללים גם נשים וטף. או כיון שהשווה למתן תורה, צריך להיות דומה גם בפרט זה למתן תורה, שהיו ששים ריבוא גברים בדוקא.

מצד שני, הם מביאים ראייה [שם עמ' ז'], כי גם הנשים נכללות בששים ריבוא, הגר"א (הובא בס' בני בנימין על הרמב"ם שבת פי"ד הל"א, בשם גאון יעקב על עירובין) מוכיח, שאין צריך ששים ריבוא לרשות הרבים בשבת. בהמשך אכנס לעניין זה (בלי נדר, אם יהיה זמן), כיון שזהו כבר נושא יותר עמוק.

דהיינו, מצד אחד, מהרא"ה מוכח שלא מצטרפות, וכמו שבמתן תורה הנשים אינן בכלל חשבון ששים ריבוא. ומאידך, לפי מה שהוא פלפל בדברי הגר"א, יוצא כי אכן הן מצטרפות. הדבר לא כתוב במפורש בהגר"א.

אמנם יש להעיר בזה כדלקמן, בעצרת שלפנינו, מספר הנשים אינו גדול, ואינו משמעותי לשאלה שלפנינו. אמרו לי, שהיו בערך 10-15 אחוז של נשים. אבל לפענ"ד, השאלה היא לא רק על נשים, אלא גם על קטנים. ותכף תשמעו, שלא רק על קטנים פחות מגיל שלש עשרה, אלא אפילו על פחות מגיל עשרים. אלא רק מגיל עשרים, ועד גיל ששים. וזהו כבר דבר חדש, כמדומני שעל כך כמעט ולא דנו.

בכל אופן הוא כותב כך, בשאלה זו הכריע הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שנשים וטף מצטרפות למניין. מאידך, לגבי צירוף של מומרים ומחללי שבתות בפרהסיא, אמר הגר"ח שליט"א שאינם מצטרפים.

אבל הוא אומר בסוף, השאלה הכמעט יחידה שאין עליה תשובה חד משמעית היא, האם אנו בטוחים במספר המשתתפים בעצרת, שאכן יש בו מעל ששים ריבוא?

ויש להתייחס לזה כדלקמן, האם אפשר לסמוך על נתוני המשטרה והתקשורת? המשטרה אומרת, שישנם ששים ריבוא, אם תגיד כך. ואמר הגרא"ל שטינמן שליט"א, שקשה לסמוך, כיון שהידע שלהם בנוי על הערכות, ולא על ידע אמיתי. מישהו אמר לי, שהרב שטיינמן שאל, אם יש שש מאות אלף, אז איפה הם היו בבחירות? למה לא רואים אותם?

מסתברא שמעולם לא ידעו יותר טוב למארגני אירוע כלשהו, ואיך הסתמכו על זה. כיצד ידעו זאת בעבר? ישנה הלכה, של ששים ריבוא. אבל איך הם ידעו כי אכן ישנם ששים ריבוא? ומחמת טענה זאת, פסק הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שאם ההגיון אומר שיש קהל בסדר גודל כזה, אפשר לברך בשם ומלכות ללא חשש. והמסקנא שלו היא, נראה שאם יתבררו נתונים סבירים, שמספר המשתתפים מוערך בכששים ריבוא, ניתן לברך בשם ומלכות.

ברצוני להקדים ולומר, כי בנ"ד, הערכות המשטרה והתקשורת, בנויות ממש על בלימה. שמעתי כי שיטת הספירה שלהם, היא עפ"י מכשירים טכנולוגיים, המאפשרים לדעת כמה אנשים הנמצאים באיזור זה, מחזיקים במכשירי פלאפון. עפ"י הם עושים את החשבון, כמה מחזיקים, וכמה לא מחזיקים, וכמה אנשים עומדים במטר מרובע. זאת שיטת ההערכה שלהם.

אינני חושב שזאת טענה, כיצד אפשר לדעת שישנם ששים ריבוא? כיון שאם למשל, נמצאים במקום כדוגמת הר הבית, והאנשים עומדים שם צפופים, וידעו כמה אמות בדיוק ישנם בשטח זה, א"כ לפי חשבון האנשים העומדים דחוקים וצפופים, אפשר לדעת זאת. זה לא דבר שאינו שייך במציאות.

הערה מהקהל: מהרי"ל דיסקין ידע, כמה עליהם יש בעין, ק"ו חז"ל. תשובת מרן שליט"א: כן, נכון, אבל הוא היה משהו מיוחד. [הבאתי זאת לפני כמה שיעורים במוצש"ק בא ה'תשע"ד. לפי מה שמונח בזכרוני, קראתי זאת לפני כארבעים שנה, כמדומני זה מסופר עליו בספר 'השרף מבריסק'. כדאי להוסיף מה שראיתי כעת בספר אעלה בתמר [בני ברק התשס"ה] דף פ', ר"צ רוטנברג

הראה למרן החזון איש ז"ל גביע, ושאל אותו אם יש בגביע הזה שיעור. ומרן ז"ל ענה לו כן יש שיעור מספיק בגביע, ואח"כ בדק ומצא שיש בגביע שיעור מדוייק של רביעית שהוא 150 סמ"ק כפי שיעור חזו"א. [זה כפי שיטתם, אבל למנהגנו הוא רק כ-86 סמ"ק כידוע, ואכמ"ל. יב"ן]. פעם אחרת הביא רבינו על מהרי"ל דיסקין שבהסתכלות אחת ידע לספור כמה עלים יש בעץ וכדומה, ואמר רבינו לפ"ז גבי ספירת הבז שבפרשת מטות, שספרו את כל המלקוח באדם [במדבר ל"א, כ"ז], שאם משה בעצמו ספר א"כ ידע מיד בהסתכלות ולא לקח הרבה זמן]. נראה את מקור עניין זה, בגמ' מס' ברכות [דף נח ע"א], ת"ר, הרואה אוכלוסי ישראל, אומר 'ברוך חכם הרזים'. שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה. בן זומא, ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר 'ברוך חכם הרזים', ו'ברוך שברא כל אלו לשמשני'.

הדבר ברור, כי את ברכת 'ברוך שברא כל אלו לשמשני', איננו מברכים, כיון שהיא מיוחדת לבן זומא, והדבר לא נפסק להלכה. אבל דייקנו [בשיעור הקודם] מהלשון, 'ראה אוכלוסא ע"ג מעלה בהר הבית', למה חז"ל אומרים שהוא היה על גב מעלה בהר הבית? בשביל מה צריך לספר זאת? אלא כי רצו להגיד לנו, כיצד בן זומא יכל לראות ציבור כ"כ גדול? על כך דיברנו בשיעור הקודם, והבאנו גם בשם ספר עלי תמר, שכך הוא הבין בפשיטות.

וכך כותב הגאון רבינו יוסף חיים, בספר בניהו [הנדפס מחדש, עם הוספות מכת"י קדש], ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית. קשה, למה הוצרך לפרש המקום? ונראה לי בס"ד, בא ללמד שלא בירך הברכה, אלא מפני שהיה עומד במקום גבוה, וראה כל הראשים שבהם בעיניו. אבל אם עומד בתוכם, שאין הריבוי בעיניו, לא היה מברך.

בן זומא ראה את כל הראשים. ובזמנינו, הכוונה למגבעות. כיון שכיום לא רואים את הראש, אלא את המגבעת, שהיא יותר גבוהה. בזמנם לא חבשו מגבעות, רק הכהנים בבית המקדש.

אולם לכאורה, הרי לא כל האנשים הם באותו הגובה? גם אם האדם עומד במקום גבוה ורואה זאת, אפילו עלגבי הר והם בבקעה, אבל הרי ישנם אנשים נמוכים והם מוסתרים? אלא מסתברא, שלא חייב לראות את כל הראשים. תיקח בחשבון, כמה אנשים נמוכים מסתבר שישנם שם. אבל בסה"כ, הכל מלא, רואים את רוב ככל הששים ריבוא. ישנה הנחה המתקבלת על הדעת בהחלט. או שצריך לצאת מן הספק, דהיינו שיהיה אפילו יותר מששים ריבוא, כך שיהיה בטוח שלא נכנס לספק הזה.

א"כ הדבר כתוב כאן במפורש, שאם אתה עומד באמצע, והאנשים מסביבך. אמנם אומרים לך בודאות שישנם ששים ריבוא, אבל אתה לא רואה אותם, אינך יכול לברך. כך כותב הגרי"ח בספר בניהו.

בדקתי ומצאתי, כי עניין 'עומד על גב מעלה', מוזכר בש"ס, בחמש מקומות, בעניינים שונים. חוץ מבנ"ד, הדבר כתוב גם במס' שבת, ובמס' פסחים, ובמס'

חגיגה, ובמס' ע"ז. ישנם מקומות, שהדבר מובן, מדוע כתוב 'על גב מעלה'. וישנם מקומות, שהדבר אינו מובן.

במסכת שבת [דף קט"ז] כתוב כך, מעשה באבא חלפתא, שהלך אצל רבן גמליאל בריבי לטבריא, ומצאו שהי' יושב על שלחנו של (יוחנן הנזוף), ובידו ספר איוב תרגום, והוא קורא בו. אמר לו, זכור אני ברבן גמליאל אבי אביך, שהיה עומד ע"ג מעלה בהר הבית, והביאו לפניו ספר איוב תרגום. ואמר לבנאי, שקעהו תחת הנדבך. כאן לא מובן, מדוע סיפרו ש'היה עומד על גב מעלה? מה זה משנה היכן הוא היה?

לפני שנמשיך, נסביר מה הפירוש 'גב מעלה? הר הבית, היה עשוי מעלות מעלות. כתוב במס' מדות [פרק שני משנה ג'], שתיים עשרה מעלות היו שם. רום המעלה חצי אמה, וְשִׁלְחָה חצי אמה. בסה"כ, שש אמות. 'מעלה' היינו מדרגה. ממדרגה למדרגה, חצי אמה. והמדרגה בעצמה, שטחה חצי אמה. ועוד מדרגה, ועוד חצי אמה. אם נצרף את הכל בקו ישר, יצא בסה"כ שש אמות. זהו 'רום המעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה'. אומר התפארת ישראל [שם], כי אל תחשוב שהמעלות הללו, היו רק בין השערים שלמטה ושלמעלה, אלא שהם היו מקיפים את כל הר הבית יעו"ש. א"כ, זהו שטח גדול, בודאי יכלו להיכנס שם ששים ריבוא. ממילא, בן זומא עמד על גב מעלה, כנראה הוא עמד על המעלה העליונה, וכך הוא ראה את כל האנשים.

אמנם לפי סדר הלשון, 'בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה, משמע כי האוכלוסא היתה על גב מעלה'. אבל לא יכול להיות שכל האוכלוסא תהיה על מדרגה אחת, אלא על כרחנו הכוונה שבן זומא ראה אוכלוסא, והוא אז היה על גב מעלה בהר הבית.

ממשיך ואומר התפארת ישראל שם, והם הם שהוזכרו בש"ס [פסחים די"ג ב'], אדקאמר, הר הבית, סטיו כפול היה. סטיו לפניו מסטיו. ופי' רש"י התם, סביב סביב. אלמא, דסביב לכל הר הבית היו המעלות הללו. כל המדרגות האלה, היו כמין אצטבאות.

א"כ, הבאנו את הגמ' מס' שבת, וזהו מקום שני.

המקום השלישי, הוא בגמ' מס' פסחים [דף נז ע"א], ושם מובנת הכוונה. כתוב כך, אמרו, לא היו ימים מועטים, עד שחיפו את ההיכל כולו בטבלאות שלזזהב, שהן אמה על אמה כעובי דינר זהב. ולרגל, היו מקפלין אותן, ומניחין אותן על גב מעלה בהר הבית, כדי שיהו עולי רגלים רואין שמלאכתם נאה, ואין בה דלם. שמו זאת, בכדי שיראו כל עולי הרגלים. כאן מובן, למה כתוב 'על גב מעלה', הכוונה בכדי שיראו אותם.

בנוסף, הדבר כתוב גם במס' חגיגה, ובמסכת ע"ז. נשאיר את מס' ע"ז לסוף, לפי הסדר. ומה גם כי שם הוא בעצמו, הגרי"ח בספר בן יהודע, מסביר את העניין.

במסכת חגיגה [דף טו ע"א] כתוב, וזהו עניין ידוע, המקום הרביעי, מעשה ברבי יהושע בן חנניה, שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית, וראהו בן זומא ולא עמד

מלפניו. אמר לו, מאין ולאין בן זומא? אמר לו, צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד. למה כתוב כאן, שהוא היה עומד על גב מעלה? הדבר צריך עיון, אינו מובן.

במסכת ע"ז [דף כ ע"א], זה המקום החמישי, הגמ' אומרת, אסור לאדם שיאמר, כמה נאה גויה זו. מתיבני, מעשה ברשב"ג שהיה על גבי מעלה בהר הבית, וראה גויה אחת נאה ביותר. אמר, מה רבו מעשיך יי' [תהלים ק"ה, כ"ד]. קשה איך הוא משבח את נוי הגויים? אומרת הגמ', לא, הוא לא שיבח את הגויים על הנוי שלהם, אלא הוא שיבח את הקב"ה, רבש"ע, איזה יופי, בריה כזו בעולם.

וכיצד מותר להסתכל עליה? ולאסתכולי מי שרי? מתרצת הגמ', קרן זוית הוא. מפרש רש"י, כשפונה לימין או לשמאל, ליכנס ממבוי למבוי, ופוגעין זה את זה בקרן זוית. דהיינו, הוא היה הולך מצד אחד, והיא באה מהצד השני, והוא נתקל בה בסיבוב. הוא לא ראה אותה מראש, כיון שזה היה קרן זוית. דאינו רואה אותה מרחוק באה כנגדו, שיעצם עיניו. זאת בכדי להסביר את המציאות, כיצד הדבר היה יכול להיות, זה קרה בהפתעה.

על כך עומד בספר בן יהוידע [שם], וכותב כך, נראה לי בס"ד, לכך הוצרך תנא דברייתא, לסיים לנו המקום שראה רשב"ג את הגויה, באמרו שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית, ללמדנו דקרן זוית הוא. לכן כתוב, שהוא היה על גב מעלה. יען כי הוי קים להו, שהמעלות בהר הבית לא היו עשויות ביושר, אלא מתעקמים באלכסון, ובזה ברור להם דקרן זוית הוא. אמנם בשני המקומות האחרים, צריך ביאור למה הדבר נכתב. והמקום ברוך הוא יאיר עינינו. [שוב מצאתי מקום לתרץ, בשיעור הבא בלי נדר]. אבל בעניין זה, יש לנו פירוש טוב על הדבר.

מרן השו"ע [י"ד סי' רל"ב סעיף ד'] כותב כך, נדרי הבאי כיצד? הרי ישנם ארבעה סוגי נדרים, שהתירום חכמים. ואחד מהם, הוא נדרי הבאי. כגון שאמר, קונם ככר זה עלי [מרן שליט"א אומר בכינוי, "עליו"] אם לא ראיתי כיוצאי מצרים, אם לא ראיתי נחש כקורת בית הבד או חומה גבוהה לשמים, (אינו נדר), שכך דרך העולם להפליג, ולא כיוון לשם נדר. אדם נשבע, ואוסר עליו את הככר. הוא רוצה שיאמינו לו, לכן הוא נשבע, שיהיה קונם עלי הככר, אם לא ראיתי כיוצאי מצרים. או אם לא ראיתי נחש גדול, כקורת בית הבד, כמו שיש במקום שעוצרים שם את הזיתים. או אם לא ראיתי, חומה שהיא עד השמים. והרי אין חומה עד השמים, ואין נחש כקורת בית הבד, אין נחש בגודל ועובי כזה. וכן, אם לא ראיתי כיוצאי מצרים, לא יכול להיות שראית דבר כזה. א"כ, דבר אינו נדר. כיון שמבינים, כי הוא התכווין להגיד זאת בדרך הפלגה.

אומר על כך הט"ז [שם סק"ז], בגמרא ובטור כתוב, אם לא ראיתי "בדרך הזה" כיוצאי מצרים. דהיינו, לדעתו בשו"ע חסרות המלים הללו, ומוכרחים לגרוס כן. כי כשהגמ' מדברת על קורת בית הבד, הגמ' בנדרים שם [פ"ג] שואלת, למה הדבר לא יכול להיות? הרי היה מעשה בשבור מלכא, שהיה שם נחש אשר היה בולע גמלים? כן יכול להיות נחש בגודל כזה. א"כ למה הגמ' לא שואלת גם על

כיוצאי מצרים, שאכן הדבר יכול להיות מציאותי? והא אפשר שראה כן. דהא איתא באו"ח סי' רכ"ד סעיף ה', הרואה ששים ריבוא מישראל ביחד וכו'. הרי מצינו זאת, בדין של ברכת חכס הרזים? למה אתה אומר, שזהו דבר הבאי, להגיד שראה ששים ריבוא, ושזה לא מציאותי? לכאורה הדבר אכן מציאותי? אלא על כרחך לומר, אומר הט"ז כי בודאי שהדבר מציאותי, לראות ששים ריבוא. אבל ההוא שנשבע, דמה שהוא אמר 'בדרך הזה', היינו שמפורסם הוא שלא היו שם ששים ריבוא באותו דרך. אבל לגירסא דכאן, קשה מהגמ' שהזכרנו. כלומר, חייב להוסיף בשו"ע את המלים, 'אם לא ראיתי בדרך הזה כיוצאי מצרים', אז זהו דבר הבאי. כיון שמדובר שידעו, כי בדרך הזאת, לא היו ששים ריבוא כיוצאי מצרים. אם הוא אמר כך, בודאי שהוא התכוון להפליג. אבל אם אמר באופן סתמי, 'ראיתי כיוצאי מצרים', הדבר בהחלט יכול להיות. כך אומר הט"ז.

למעשה, אפשר לתרץ את הקושיא שלו, על פי הירושלמי במס' נדרים על המשנה הזאת [פ"ג הלכה ב'] וז"ל, איפשר שלא עבר בה כעולי מצרים? פירוש, שמקשים הרי הדבר אכן יכול להיות. ולמה כתוב שזה נדרי הבאי? וכי לא יכול להיות שראה כעולי מצרים? אלא כן אנן קיימין, בראייה אחת. והא לוליינוס מלכא, כד נחת לתמן, נחת עימיה מאה כ' ריבויין. מצאנו שלוליינוס המלך, כאשר ירד לבבל, הלכו איתו מאה ועשרים ריבוא בני אדם. א"כ יכול להיות דבר כזה. למה אתה אומר, שהדבר אינו מציאותי? אלא כן אנן קיימין, בראייה אחת. המדובר הוא, לראות אותם בראייה אחת. דהיינו, העין לא שולטת בששים ריבוא בבת אחת. כפי שדיברנו בשיעור הקודם, כי בראייה אחת, אי אפשר לראות ששים ריבוא. אפשר להסתכל לכל הצדדים, עד שהוא רואה את כולם. ולגבי ברכת חכס הרזים, הדבר גם נחשב כראייה, כיון שכולם מצויים בסמיכות. כאן בנ"ד מדייקים, כי ממה שהוא אמר 'ראיתי', היינו שהוא ראה בראייה אחת, ודבר זה הוא שקר, כיון שהדבר אינו יכול להיות נכון.

לפי זה, השו"ע הוא מיושב. לא צריך להגיד, 'בדרך הזאת' בדוקא. הטורי זהב מסביר, שצ"ל 'בדרך הזאת', וידועים כולם שלא עברו שם ששים ריבוא. אבל לפי הירושלמי, שהכוונה היא 'בראייה אחת', א"כ באופן הזה, כשהוא אומר זאת בסגנון הזה, הדבר נחשב כנדרי הבאי. כנלע"ד בס"ד.

רש"י במס' ברכות [שם] מסביר, 'אוכלוסא', חיל גדול של ששים רבוא. לכאורה, למה רש"י אומר, שזהו "חיל גדול" של ששים ריבוא? צריך להבין זאת. מדוע נקט דוקא 'חיל'?

מהרש"א [שם] אומר, חכס הרזים, למאי דמסיק דאין אוכלוסא פחות מששים ריבוא, יש בהם ג"כ ששים ריבוא דעות מחולקים, והוא כלל כל הדעות, שעל כן ניתנה התורה לששים ריבוא במדבר, להיות התורה כלולה מכל דעה וחכמה, ואין להוסיף עליה. דהיינו, הוא בא להגיד כך. הרי הגמ' בהמשך אומרת, כי 'אין אוכלוסא פחות מששים ריבוא'. לפני כן, ללא זאת, היינו מבינים, כי יכולה

להיות אוכלוסא, פחות מששים ריבוא. אולי אפילו ריבוא אחד, או כמה אלפים. ממילא אני מבין את מה שכתוב, שאין דעתם דומה, ואין פרצופיהם דומים. אבל אם אתה אומר, שהם ששים ריבוא, כיצד הדבר יכול להיות? עד כדי כך? אלא מתרץ מהרש"א, כי כיון שכך ניתנה התורה במדבר, בששים ריבוא, כי התורה כלולה מכל דעה וחכמה, ואין להוסיף עליה.

ומה שאמרו חז"ל, כל מה שמחדש כל חכם בדורו, מסיני הוא, לפי שזה הדבר כבר היה בדעת אחת מאותן ששים ריבוא שהיו בסיני, כי אי אפשר שיהיה עוד דעת אחרת על ששים ריבוא. קשה לו, הרי אם אתה אומר, כי כל מה שמחדש כל חכם בדורו, הוא מסיני, דהיינו שהוא קיבל זאת מהקב"ה, א"כ הדעה הזאת לא היתה אצל האנשים שהיו בהר סיני? אלא הוא אומר, שזאת היא הכוונה, כי כל אדם שאומר כעת חידוש, נשמתו היתה במעמד הר סיני, שורש נשמתו היה כבר אז. ומה שהוא מחדש היום, כך נשמתו קיבלה בהר סיני. ושם היו ששים ריבוא מישראל, וכבר שם היה הדבר הזה. א"כ הוא משהו זאת, למה שהיה באותו זמן.

ומאחר שאנחנו משווים, את העניין של ששים ריבוא לגבי ברכת חכם הרזים, למעמד הר סיני, וכפי שכתב גם הרא"ה, כפי שהבאנו למעלה, וכן המלבי"ם [שמות י"ט, א'] ועוד מפרשים, שהדבר שזה למעמד הר סיני, א"כ צריך להיות שיהיה ממש אותו הדבר.

על הפסוק, כָּשֶׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי, הַגְּבָרִים לְבַד מְטָף [שמות י"ב, ל"ז], צריך לדעת מה הפירוש 'רגלי'? ישנם כאלה המבינים, וכך מפרש יונתן בן עוזיאל, כי 'רגלי' היינו, שהלכו ברגליים, ולא רכבו על סוסים. כך גם דעת רס"ג בתפסיר, וכמו שהסביר הרע"ק בנה שלום. אבל חז"ל אומרים [מובא במכילתא דרשב"י ובמדרה"ג שם], מה זה 'רגלי'? עושי מלחמה. 'גברים', חוץ מהנשים. 'לבד מטף', לבד מנשים וקטנים. כך כתוב במכילתא [שמות י"ב, ל"ה], רבי יונתן אמר, 'לבד מטף', לבד מנשים טף וזקנים. ובמכילתא דרשב"י ובמדרה"ג איתא, מלמד שעלו עמהם, פחות מבן עשרים שנה, [כיוצא בהן]. לא נאריך בכל המקורות, [הם מובאים בתו"ש שם דף מ"ח], אבל הדבר גם כתוב במפורש בשיר השירים רבה [פרק ו', ט"ז], על הפסוק שְׁשִׁים הֵמָּה מְלָכוֹת וְשִׁמְנֵים פִּילֵגְשִׁים [שה"ש ו', ח'], 'ששים המה מלכות', ששים, אלו ששים ריבוא שיצאו, מבן עשרים שנה ומעלה. 'ושמונים פילגשים', אלו שמונים ריבוא שיצאו ישראל ממצרים, מבן עשרים שנה ולמטה. דהיינו, ממצרים יצאו ששים ריבוא, מגיל עשרים עד גיל ששים, ואלו היו הצבא. אולם הטף, דהיינו פחות מגיל עשרים שנה, היו עוד שמונים ריבוא. [ושם בשה"ש רבה ע"פ שְׁשִׁים גְּבָרִים סָבִיב לָהּ מְגִבְרֵי יִשְׂרָאֵל [שה"ש ג', ז'], הגירסא שגם מבן ששים שנה ולמטה היה ששים ריבוא, ולא שמונים, ויעו"ש במפרשים].

ממילא, מאחר שבששים ריבוא, לא נמנו האנשים שהם פחות מגיל עשרים, אלא העושי מלחמה, א"כ כיצד אפשר לבוא ולהגיד, שהנשים גם יצטרפו? וכיצד

אפשר להגיד, כי גם ילדים קטנים יצטרפו? ואפילו בחורים, פחות מגיל עשרים, אינם מצטרפים לחשבון. רק מגיל עשרים עד גיל ששים, לפי חשבון מתן תורה. שאלה מהקהל: א"כ למה השו"ע סותם ואומר 'שש מאות אלף מישראל'?

תשובת מרן שליט"א: אתה צודק, נכון. בפשטות הרמב"ם והשו"ע ועוד פוסקים לא חילקו בכך, אולם אני אומר זאת לפי דברי רש"י שהקדמנו, האומר כי 'אוכלוסא' היינו חיל. לכן כתוב בגמ', בלשון אוכלוסא. וכעת נחזק את הדבר, לפי דברי הבן יהודע במסכת ברכות, כדלקמן. אמרתי זאת לפי שיטת רש"י, בכדי שאח"כ נצרך זאת לספק.

שאלה מהקהל: אולי הפוסקים סמכו שזה ידוע ומובן מאליו, לפי המובן על כששים רבוא שיצאו ממצרים ובמתן תורה?

תשובת מרן שליט"א: אולי. אך זה דחוק. הם היו צריכים להוסיף בפירוש "כיוצאי מצרים", שאז היה מובן כך.

עכ"פ הרי בהמשך הגמ' [במס' ברכות שם], כתוב על ישי אבי דוד כך. וכיון שהזמן קצר, אינני יכול להביא את כל הראיות והמקורות, לכן אגיד רק את הדברים העיקריים. כך כתוב, ישי אבי דוד, יצא באוכלוסא, ונכנס באוכלוסא, ודרש באוכלוסא. אומר ע"ז הבן יהודע, נראה לי בס"ד הכוונה, יצא למלחמה, ראש ושר לששים ריבוא, והצליח שלא נפקד מהם איש, אלא גם בחזרתו מן המלחמה, נכנס באוכלוסא עם אותם שיצא עמהם. מה הפירוש, 'יצא באוכלוסא'? ישי יצא עם ששים ריבוא אנשים, הוא היה השר שלהם, ויצא איתם למלחמה, וגם חזר איתם. דהיינו, בזכות הצדיק, לא נפקד מהם איש. ועוד לו מעלה, שדרש בדברי תורה באוכלוסא, שהם ריבוי עם הרבה, שיש בהם חכמים בודאי. הוא דרש בדברי תורה, לפני ששים ריבוא. ובתוך הששים ריבוא, בודאי היו הרבה גאונים, תלמידי חכמים, ולמדנים, ואף אחד מהם לא הצליח להפריך את מה שהוא אמר. כולם אמרו עליו, שפתים ישק משיב דברים נכוחים. ולא נמצא מי שיבוא לטעון איזה פקפוק, בדברי תורה שדרש בהם. זהו בן ישי. אם כן רואים, כי אצל הגרי"ח הדבר פשוט, כי המדובר על ששים ריבוא הנלחמים, על אנשי מלחמה, תלמידי חכמים. לא מדברים על נשים או על טף.

בספר עיון יעקב [על מס' ברכות] כתוב כך, חכם הרזים, כי אין אוכלוסא פחות מששים רבוא, ואז הוא מרכבה שלימה לשכינה, כמו המלאכים. וכמ"ש האלשיך פר' במדבר. וכלולים כל חכמות התורה, בנגלה ונסתר.

ראיתי את ספר תורת משה בפנים, למהר"ר משה אלשיך [במדבר דף ד"ז, והוא כותב בעניין הששים ריבוא כך, כי הנה אין ספק, כי בעשותו יתברך את ישראל ארבע דגלים, מעין ארבע מחנות שכינה, שהוא למען עשות מרכבה מישראל דוגמת מלאכיו יתברך, והלא כמו זר נחשב יתבטלו מלאכי מרכבתו מהיות מרכבה אל השכינה, כי למה יגרעו. ומה גם, כי לא היה דרך עראי, כי אם בקבע כל הארבעים שנה. אך הנה אין ספק, כי גם שהיות בישראל ששים רבוא, יש בנפשותם כללות כל בחינות כוחות עליונים, כנודע ליודעים חן. כי על כן

נתייחדה עליהם ברכת 'ברוך חכם הרזים', כי כל רזי התורה יוצאים מהכוחות שאותן הנשמות יצאו משם, ויונקות כל רזי תורה משרשן. הוא מדבר במפורש, על ברכת חכם הרזים.

לפני כן [בדף ב'] הוא כותב, וכן היה במתן תורה, כמו שאמרו ז"ל שבת [דף פה ע"א], שירדו עם השכינה ששים רבוא מלאכי השרת, וקשרו שני כתרים בראש כל אחד מישראל. וכאשר נתאו ישראל להיות מרכבה כהם, היה להם כשיעור ההוא. כי הפלגת קדושה יש בישראל, בהיותם כשיעור הזה, כנודע. כי על כן נתייחדה ברכה לאמר על ששים רבוא 'ברוך חכם הרזים', כי יש בכל נפשותם בחינות כל חלקי התורה, על פי אחיזת כל רוח ונפש בקדושת אורות עליונות שבה, והוא כוללות הקדושה המתפשטת מלמעלה. ויעויין שם עוד באריכות.

ומאחר שמשווה זאת למלאכים, אם כן הנשים אינן בכלל זה. אין מלאכיות. רק מלאכים. וכמו שכתבו הפוסקים מפורש לגבי מלבוש לבן ביום הכיפורים.

בעל עיון יעקב, אומר עוד בהמשך כך, נראה לי הטעם, לפי מ"ש בחידושי ביבמות דף ס"ד, יש לו חידושים על מס' יבמות, שם כתוב כי אין השכינה שורה, על פחות משתי רבבות ושני אלפים מישראל. א"כ הוא כותב כך, כי 'אָדָם אֶחָד מְאֹלָף מְצֵאֲתִי' [קהלת ז', כ"ח], נמצא תוך ששים רבוא מישראל, הם עכ"פ שש מאות צדיקים וישרים, ודביקות השכינה שעמהם שהוא "אחד", בגימטריא י"ג. שמעתם? אָדָם אֶחָד מְאֹלָף מְצֵאֲתִי [קהלת ז', כ"ח] היינו, שבכל אלף אנשים מישראל, יש בתוכם לפחות אחד, שהוא צדיק וישר ודבק בשכינה. א"כ, אם ישנם שש מאות אלף, יש שש מאות כאלה. ואם מוסיפים גם את השכינה, זה ביחד שלוש עשרה. אח"ד בגימטריא שלש עשרה. כפי י"ג מדות שבו, שעולה יחד תרי"ג. נמצא שהם כלולים, כל המצות והתורה, בנגלה ונסתר ורזים.

מעתה הרי מה ההמשך של פסוק אָדָם אֶחָד מְאֹלָף מְצֵאֲתִי, שהוא הביא. כולם יודעים, וְאִשָּׁה בְּכָל אֵלֶּה לֹא מְצֵאֲתִי.

אמנם אין חובה לקבל את פירושו של בעל עיון יעקב, כיון שזהו רק הסבר. אבל רק הבאתי זאת, בכדי לדעת כיצד הוא הבין, ועל מה אנו מדברים. זאת אני מוכיח ממנו. העיון יעקב, זהו בעל שו"ת שבות יעקב, ובעל תורת השלמים על יו"ד הלכות נדה. וגם הגאון רבינו יוסף חיים, כותב כך.

חושבני, הדבר פשוט אצלי, שאם היו רואים לפני העצרת, את מה שהוא כתב בספר בניהו, היו לפחות אומרים 'ספק ברכות להקל'. רק שלצערינו, הם לא ראו זאת מקודם. בכל אופן, כעת שיודעים זאת, בודאי שיש פה חיוק לדברינו.

דרך אגב, בכדי לדעת את המשקל של הפוסקים, כיצד מתחשבים בזה? איך הדבר נראה, כיצד לקחת זאת? לדוגמא, יש נידון בפוסקים, לגבי יו"ט. הרי כידוע, קיימ"ל כי ביו"ט מוקצה חמור יותר משבת. בגלל שביו"ט מותר הרבה דברים של מלאכת אוכל נפש, אז חז"ל החמירו במוקצה. כמבואר בגמ' ריש מסכת ביצה. כגון לגבי קליפות, אפילו אם הן ראויות למאכל בהמה, בשבת מותר לטלטלם. דבר שלא ראוי למאכל בהמה, הרבה פוסקים סוברים שהדבר

אסור. אבל מה שראוי למאכל בהמה, מתירים. אך ביו"ט, הדבר אסור, כדי שלא יבואו לזלזל ביו"ט. אבל מה הדין, ביו"ט שחל בשבת? מצד יו"ט, צריך להיות שהדבר אסור. אבל הרי זה גם שבת, א"כ בלאו הכי, הדבר צריך להיות מותר בשבת?

דן בכך, בשו"ת רב פעלים [ח"א סי' ל"ז], הוא מפלפל בעניין זה מכמה סוגיות, והמסקנא שלו היא, שהדבר מותר.

זכורני, שבזמנו שאלו את הגר"ש ואזנר שליט"א, על כך שבעל אור שמח, אומר אחרת מכך. לא מצאתי זאת באור שמח על הרמב"ם, (רק עניין אחר מצאתי שדן שם בפ"א מיו"ט הלכה י"ז על דברי הרז"ה, שדוקא דבר האסור בשבת בלי טעם מוקצה, אסור ביו"ט משום מוקצה כגון ביקוע עצים מקורות וכו' יעו"ש"ב). אולי זה גדול אחר. או זה בחידושי האור שמח על הש"ס. בכל אופן, הוא אומר ההיפך. א"כ השאלה, כמו מי לפסוק? בעל שו"ת רב פעלים, הוא ספרדי, ולפי דבריו הדבר מותר. ואותו גדול אחר, הוא אשכנזי, ולדבריו הדבר אסור. השיב הגר"ש ואזנר, כי צריך לפסוק כפי הרב פעלים. והסיבה היא, כי הוא פוסק. דהיינו, אותו גדול אשכנזי, היה אמנם גברא רבא, אבל אינו היה פוסק. הוא היה למדן גדול, ומחדש גדול, כגון בעל אור שמח, המעמד שלו היה יותר בתורת למדן ומחדש. אבל צריך לתת יותר משקל, למי שהוא פוסק. א"כ ה"ה בנ"ד, בודאי שבעניין זה ישנה עדיפות גדולה, להתחשב במה שכותב בספר בניהו. ואצלו הדבר היה פשוט. וכפי שאמרנו, לפוסקים רבים, הנקודה הזאת היא ממש פשוטה וברורה.

שאלה מהקהל: אולי אין הכוונה לראות ממש בעינים, רק לדעת, כמו שמצינו בגמרא שם [נדף נח ע"ב] לגבי רב ששת שהיה סומא ובכל זאת בירך על ראיית המלך?

תשובת מרן שליט"א: זו לכאורה שאלה טובה. וזה קשור למה שרציתי לדבר עוד בקשר לדברי מהרש"א בהמשך הדברים, שמשמע מלשונו שצריך לראות ממש. אפילו את פרצופי הששים ריבוא. לא מספיק הראשים. אבל אני רואה שהזמן קצר, ושצריך לסיים את השיעור. כבר המליצו על כגון דא, וְעָשׂוּ סִיגָא לְתוֹרָה [אבות פ"א משנה א']. התכוונתי להרחיב עוד בעניין זה ששאלת על ראייה וידיעה, שצריך לראות את הששים ריבוא ולא די שיודעים כי הם נמצאים כאן, אבל אולי בל"נ בפעם אחרת.

רבינו אברהם בן הרמב"ם, בספר המספיק [נדף רנ"א], כותב כך, הרואה קהל רב של בני אדם, שמספרם שש מאות אלף או יותר. אם הם גויים, אומר עליהם 'בושה אמכם [מרן שליט"א אומר בכינוי, "אמם"] מאד'. הרואה קברי גויים, גם אומר את הפסוק הזה, כוונתי הגויים עובדי ע"ז והדומים להם, דהיינו גם גויים שאינם עובדי ע"ז, שהם מאבדים את שלמות העוה"ז, ואת גמול העוה"ב. ואם המספר הזה הוא בישראל ובארץ ישראל, מברך ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם חכם הרזים.

וכיון שחשבתי כי אולי ישנם כאלה שידייקו מן הלשון 'הרואה קהל רב', איזה משמעות מיוחדת, כי 'קהל', זהו מושג כללי. לכן בדקתי את המקור בערבית, מאן ראה גמעא כבירא. דהיינו, אסיפה גדולה. ממילא, אין מה לדייק, מהמלה 'קהל'. זה לא הסגנון של ר"א בן הרמב"ם, רק המתרגם החליט לכתוב כך.

דרך אגב, ראיתי דבר, שהיה קצת חידוש בשבילי. הרי לשון התכלאל, מהרי"ץ זיע"א מביא זאת בעץ חיים, הוא מתאים ומעלה בקנה אחד כפי שהדבר כתוב ברמב"ם, הרואה שש מאות אלף מישראל כאחד. אבל מה שמפליא אותי, שבתכלאל של מהר"י ונה זצ"ל, הוא כתב בלשון אחרת, (הוא כותב בלשון ערבי, וכאן נכתוב רק את תרגום הדברים בלשה"ק), וז"ל, מי שרואה אוכלוסי גויים, והם שש מאות אלף, או יותר מזה, יאמר בושה אמם וגו'. אוכלוסי ישראל, ובארץ ישראל דוקא, יברך ברוך חכם הרזים. הוא לא מוסיף את העניין הזה של 'כאחד'. אני מתפלא על כך. הוא השמיט את המלה 'כאחד', כפי שכתב הרמב"ם. בדקתי זאת בכמה כת"י שלו, ואכן אין. כנראה שמהר"י ונה השמיט זאת בכוונה. אינני יודע, מה הוא סבר? הדבר צריך עיון. מדוע הוא לא כתב את המלה 'כאחד'? אבל בכל אופן, בהרבה תכאליל ובכללם בעץ חיים למהרי"ץ זיע"א נדף קע"ה ע"ב, כתוב במפורש 'מעא', שפירושו 'חדיו', דהיינו זה עם זה.

כמרבן, ישנה גירסא נוספת בכת"י שלתימנים, כתוב שם 'עומדים כאחד'. גם בפירוש הר"ר יוחנן מזרחי על מס' ברכות, הוא מביא זאת בפשיטות, 'עומדים כאחד'. דהיינו, הדבר בא לאפוקי, מאיזה הבנות אחרות, כגון שלא שייך לבוא ולהגיד, שיצטרפו האנשים אשר נמצאים בבתיים. אלא שכולם עומדים בבת אחת. אי אפשר לצרף את הבתים וכדומה.

שאלה מהקהל: מי ששמע ברכה כזאת בעצרת, היה צריך לענות אמן?

תשובת מרן שליט"א: אני חושב שלא, והכי הרבה שיענה בלב.

שאלה מהקהל: היה ספק גם לגבי מספר המשתתפים.

תשובת מרן שליט"א: אכן ישנו ספק גדול על המספר, כפי שאמרנו, כי אי אפשר לדעת בודאות את המספר המדוייק. א"כ ראשית, השאלה היא, מי בכלל מצטרף למספר? ובנוסף, כמו שאמרנו, החישוב והקביעה שלמשטרה, נעשה עפ"י שיטות שאינן מספיק ברורות.

בקיצור, המסקנא שלנו בס"ד היא, שחייבים לראות את כולם, ושיהיו עומדים במקום אחד. כפי מה שהיה עם בן זומא בהר הבית, רק על כך שייך לברך. מי שנמצא בתוך הבתים, אינו מצטרף. אלא, רק אם האנשים עומדים ממש בקבוצה אחת, ואם רואים את כולם מן הקצה עד הקצה. אמנם העין אינה שולטת בראייה אחת, כפי שכתוב בירושלמי נדרים שהבאנו, אבל צריך לסובב את הראש ולראות את כולם. והנשים והטף, פחות מגיל י"ג, אינם מצטרפים. וצריך עיון, אפילו לגבי אנשים שהם פחות מגיל עשרים, או שהם למעלה מגיל ששים, אם הם מצטרפים.

שאלה מהקהל: אולי אפשר לפרש 'כאחד', דהיינו למטרה אחת.

תשובת מרן שליט"א: שמעתי גם את הטענה הזאת, ברם הדבר אינו מסתבר. אבל הבנתי לפי"ז ביאור נוסף למה ישנה גירסא בכת"י התימנים, 'עומדים כאחד', כמו שאמרנו. בהתחלה לא הבנתי, מה זה 'עומדים'? וכי אם הם ישבו, זה לא טוב? צריך לעמוד בדוקא? אלא הכוונה היא, הדבר בא להגיד, שהם "עומדים", דהיינו שהם נמצאים במקום אחד. אבל בודאי, שלא דוקא שיעמדו. אבל בכדי שלא תפרש דברים אחרים, לכן הם הוסיפו את המלה הזאת, שהם 'עומדים ביחד'.

ויכול להיות, שהמספר 'ששים ריבוא', אינו חייב להיות במדוייק. האמת היא, שהדבר אינו כ"כ פשוט. ישנם מאמרי חז"ל האומרים, כי ממה שכתוב בפסוק, 'פֶּשֶׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רִגְלִי', בכא"ף, משמע כי המספר אינו במדוייק. אבל בפרקי דרבי אליעזר כתוב, כי היו שש מאות אלף, פחות אחד, והקב"ה השלים. ורמזו הדבר בפסוק, וְאַנְכִי אֶעֱלֶךָ גַם עֲלֵה [בראשית מ"ו, ד']. משמע לפי זה, שהמספר חייב להיות ממש במדוייק.

יהי רצון, שלא נצטרך יותר לשאלה הזאת, לא בַּלְיָוִיֹּת, קטנות או גדולות, ולא בעצרות מעין אלה. אלא שבעז"ה בקרוב, במהרה בימינו יבנה בית מקדשינו בהר הבית, ואז כבר יהיו הסנהדרין, אשר יפסקו אם לברך. ה' ברוך הוא יזכנו לכך, אכי"ר.

מתוך "שערי יצחק" – השיעור השבועי מפי מרן הגאון רבינו יצחק רצאבי שליט"א – פוסק
עדת תימן, שנמסר במוצש"ק שמיני התשע"ד

השלמה בעניין ברכות "חכם הרזים", והאם אפשר לברך את הברכה באם ראה חכם גדול. האם ניתן לברך בשם ומלכות בדרך לימוד'. בנושא ברכת חכם הרזים, נשארנו בכמה שאלות, אינני יודע אם אספיק לדבר על כל הנושא כעת, אבל בכל אופן, אומר כמה פרטים יסודיים בעניין זה. הגמרא [במסכת ברכות דף נח ע"א] אומרת כך, ת"ר, הרואה אוכלוסי ישראל, אומר 'ברוך חכם הרזים', שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה. בן זומא, ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר 'ברוך חכם הרזים' וברוך שברא כל אלו לשמשני'.

קודם שאמשיך, ישנו מעשה על החתם סופר, הקשור לעניין זה. הרי בגמ' אחרי כן [שם ע"ב] כתוב כך, רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, הוו קאזלי באורחא. פגעו ביה ברב חנינא בריה דרב איקא. אמרו ליה, בהדי דחזינך, בריכינן עלך תרתני, 'ברוך אשר חלק מחכמתו ליראיו' ו'שהחיינו'. ברכו עליו, שתי ברכות. 'שחלק מחכמתו ליראיו', ו'ישנה גירסא' שנתן מחכמתו ליראיו, כך גירסתינו, וכמו שביאר מהרי"ץ בעץ חיים ח"א דף קע"ה קע"ו]. וכך את ברכת 'שהחיינו'. אמר להו, אנא נמי, כיון דחזיתנכו, חשבתנכו עילואי כשיתין רבוון בית ישראל, וברכינא עליכו תלתא. הנך תרתני, ו'ברוך חכם הרזים'. אמרו ליה,

חכימת כולי האיי? יהבי ביה עינייהו, ושכיב. זהו דבר, שקשה להבינו. מה העניין הזה, שנתנו בו עיניו? אבל בכל אופן רואים כאן, כי מי שראה חכם גדול מחכמי ישראל, מברך עליו 'ברוך חכם הרזים'. דהיינו, כמו שאם ישנם ששים ריבוא מישראל, הקב"ה יודע מה בליבם, כך גם גדול מגדולי ישראל, הוא כולל בדעתו ובחכמתו, כמו ששים ריבוא. יש בראשו את כל הסברות והדעות והידיעות, וממילא שייך לברך עליו 'ברוך חכם הרזים'.

והפוסקים דנים, האם הדבר הוא להלכה למעשה, או שלא? רבינו הרמב"ם, אינו מביא זאת. ויש אומרים, כי הטעם שהרמב"ם אינו מביא את הדבר, כיון שאין לנו בדורות שלנו חכם כזה, שאפשר להגיד עליו שהוא כולל ששים ריבוא דעות. מספרים על החתם סופר, שבא לבקר את רבי משולם איגרא, שהיה גאון גדול ומפורסם בדורו, והחת"ס, חשב בדעתו, כי למרות שהטור מביא שבזמן הזה אין לברך 'חכם הרזים', כי אין בדור הזה חכם כזה, אולי על גאון גדול כזה, אפשר לברך? נסתפק החת"ס, האם לברך עליו, 'ברוך חכם הרזים'. אבל איך הוא יברך ספק ברכה לבטלה? לכן, בבוא אליו פתח ואמר, תשמעו איזו חכמה, רבינו, יש לי קושיא על הרמב"ם. הרמב"ם השמיט את הדין של הרואה חכם יברך ברוך חכם הרזים, כאן הוא אמר את כל נוסח הברכה, בשם ומלכות. הרמב"ם משמיט את ההלכה הזאת, שצריך כך לברך, אבל הוא עשה זאת כביכול בדרך סיפור. ורבי משולם איגרא, שהיה גאון גדול, שמע את השאלה שהחת"ס שאל אותו בהפתעה, וענה לו כך. מה אתה שואל? למה הרמב"ם למה מביא זאת? התשובה היא, כי דרך הרמב"ם להביא בחיבורו, שני דברים. או דבר שהוא נוהג להלכה למעשה בזמנינו, או לעתיד לבוא. הרמב"ם מביא גם 'הלכתא למשיחא'. א"כ, הברכה הזאת לא נוהגת עתה, כי בזמננו אין לנו חכם כזה, והוא גם לא כתב זאת 'לעתיד לבוא', כיון שכתוב כי לעת"ל, מְלֵאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת יִי, פְּמִים לְיָם מְכֻסִּים וְיִשְׁעֵיהוּ יִיא, ט. לעת"ל, יהיו חכמים כל כך גדולים, שכולם יהיו חכמים כאלה, זאת לא יהיה ברכה רק על אדם אחד, ממילא לא שייך לברך זאת, כיון שכולם יהיו חכמים גדולים, זה כבר לא יהיה דבר מיוחד.

בכל אופן, מה שעשה החתם סופר. זאת שיטה. ישנם כאלה האומרים כך, כי בדבר שיש בו ספק בברכה, אפשר לברך עליו בדרך לימוד. למשל ישנם חסידים והונגרים, שכאשר יש להם ספק לגבי ברכת הלבנה, אם לא הספיקו לברך על הלבנה בזמן, נניח שהיה מעונן, והרי זמן ברכת הלבנה הוא עד ששה עשר יום, וזמן זה כבר עבר, א"כ מה הם עושים? הם לוקחים את הגמ' במס' סנהדרין ודף מב ע"א, שם כתוב בתוך הסוגיא נוסח הברכה, בא"י אמ"ה אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם וכו', א"כ הם קוראים זאת, כביכול הם קוראים את הגמ', ואומרים כך בשם ומלכות. כיון שישנן דעות בפוסקים, שמותר לומר את שם י"י בדרך לימוד. כפי שאנחנו, אם בשעה שאנו לומדים, ישנו פסוק בגמ', אנו אומרים אותו עם שם השם, כיון שזהו פסוק. אמנם, אם זהו נוסח ברכה, כבנ"ד, איננו אומרים. אבל היעב"ץ ועוד כמה גדולים סוברים, שאם

אתה אומר זאת בדרך לימוד, זאת אינה ברכה לבטלה. אנחנו, איננו נוהגים כך. הרבה פוסקים אינם סוברים כך, וגם בנושא זה אנחנו סוברים, כי אפילו שזה בדרך לימוד, אסור לומר את נוסח הברכה.

ציינתי זאת בש"ע המקוצר בהלכות ברכת הלבנה [ח"ב (שבת) סי' ע"ט, דף ש"ו הערה י"ב], ואחרי עבור הזמן, קיימא לן כדעת רוב ככל הפוסקים, שאסור לברך בהזכרת השם, גם אם קורא המימרא בגמ' מס' סנהדרין דף מב ע"א, דרך לימוד. אפילו בדרך לימוד, אסור. אבל החת"ס סבר, שהדבר מותר, כך הוא אוחז, ולכן הוא בירך באופן הזה.

האם צריך לראות את פרצופיהם של כל אותם "ששים ריבוא".

כותב מהרש"א על הגמ' במסכת ברכות [דף נח ע"א], הרואה אוכלוסי ישראל, אומר 'ברוך חכם הרזים', שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהן דומים זה לזה, וז"ל, דכשם שהם מחולקים בדעות עד ששים ריבוא, שהיא צורה הפנימית, כך הם מחולקים בצורה החיצונית. הרי בעצם, הגמ' מדברת על שני הדברים. על הפרצופים, ועל הדעות. א"כ מה הקשר? הרי 'ברוך חכם הרזים', מתייחס רק ללב, ולא לצורה החיצונית? בכל זאת הגמ' אומרת, 'אין דעתם', ו'אין פרצופיהן', לכן אומר מהרש"א כך, כי הצורה החיצונית, נובעת מהצורה הפנימית, ויש לברך על שרואה כ"כ צורות ופרצופים משונים זה מזה עד ששים ריבוא, שהוא קצה האחרון, שאין עוד צורה אחרת מכאן ואילך. ישנם ששים ריבוא פרצופים, ולכן אתה מברך, כי אתה רואה כ"כ הרבה צורות.

כאן קצת קשה לי, לא זכיתי להבין את דברי מהרש"א. וכי סלקא דעתך, שצריך לראות ששים ריבוא צורות או פרצופים? כך נראה לפי דבריו. אנחנו הבאנו את ספר בניהו, הוא אומר כי צריך לראות ששים ריבוא 'ראשים'. אבל מהרש"א אומר, 'שרואה כ"כ צורות ופרצופים עד ששים ריבוא'. לא שמענו דבר כזה, שצריך לראות את פניהם. לכאורה הדבר תמוה.

תשובה לשואל מדוע ישנה חובה לראות את כל הששים ריבוא, ולא מספיקה הידיעה כי ישנו מספר אנשים כזה.

בשיעור הקודם [מוצש"ק ויקרא], שאל ידידנו הרב אברהם הראל שאער יצ"ו שאלה. מי אמר כי הכוונה היא, לראות ששים ריבוא ממש? לא הספקתי אז לענות לו על השאלה, כי הדבר נוגע למהרש"א הנז"ל. דהיינו, אולי אין הכוונה רואה ממש בעיניו, אלא רק שיודע. כפי שמובא בגמרא לפני כן [ברכות דף נח ע"א] המעשה על רב ששת, סגי נהור הוה. הוּו קאזלי כולי עלמא לקבולי אפי מלכא, וקם אזל בהדייהו רב ששת. אשכחיה ההוא צדוקי, אמר ליה, חצבי לנהרא כגני לייא. פירש רש"י, הכדים השלמים, הולכים לנהר לשאוב מים. השבורים, להיכן? כלומר, למה הולכים? ואף אתה, שאתה סומא ולא תראהו, להיכן תלך?

ממשיכה הגמ' ואומרת, אמר ליה, תא חזי, דידענא טפי מינך. אני יודע יותר טוב ממך, אני רואה יותר ממך, אפילו שהיה סגי נהור. חלף גונדא קמייתא, דהיינו הקבוצה הראשונה, כי קא אושא, אמר ליה ההוא צדוקי, אתא מלכא. אמר ליה רב ששת, לא קאתי, חלף גונדא תניינא, כי קא אושא, אמר ליה ההוא צדוקי, השתא קא אתי מלכא. אמר ליה רב ששת, לא קא אתי מלכא. חליף תליתא, כי קא שתקא, אמר ליה רב ששת, ודאי השתא אתי מלכא. אמר ליה ההוא צדוקי, מנא לך הא? אמר ליה, דמלכותא דארעא, כעינ מלכותא דרקיעא. דכתיב, (מלכים א' י"ט, י"א) וַיֹּאמֶר צָא וְעַמְדָתָּ בְּהַר לְפָנַי יְיָ, וְהִנֵּה יְיָ עִבֵר, וְרוּחַ גְּדוּלָה וְחֶזֶק מְפָרֵק הָרִים וּמְשַׁבֵּר סְלָעִים לְפָנַי יְיָ, לֹא בְרוּחַ יְיָ. וְאַחַר הָרוּחַ, רַעַשׁ. לֹא בְרַעַשׁ יְיָ; וְאַחַר הָרַעַשׁ, אֵשׁ. לֹא בְּאֵשׁ יְיָ. וְאַחַר הָאֵשׁ, קוֹל דְּמָמָה דְקָה. ובאותו הזמן רב ששת בירך, כי הוא הבין, שעכשיו עבר המלך. מכאן רואים שאפילו רב ששת, שהיה סגי נהור, בכל זאת הוא בירך. לכאורה, כיצד הוא בירך? הרי כתוב (בגמ' שם), הרואה מלכי ישראל, אומר 'ברוך שחלק מכבודו ליראיו'. מלכי עובדי כוכבים, אומר 'ברוך שנתן מכבודו לבריותיו'. דיינו, דוקא מי ש'רואה' מלכים, אבל לא אם הוא רק 'יודע' או 'מבין' שכעת עובר המלך? ואולי, למרות שכתוב לשון 'רואה', יכול להיות שזהו לאו דוקא אם רואה, אלא גם אם אתה רק יודע ומבין שהדבר כך. ממילא ה"ה גם בנ"ד, לגבי ברכת 'חכם הרזים', אולי מספיקה הידיעה.

אבל התשובה על כך היא, שדין זה הוא אך ורק לגבי הברכה הזאת, של הרואה מלך. כך כתוב במפורש בשערי תשובה [או"ח סי' רכ"ד סוף ס"ק ז']. הוא מביא כאן נידון, לגבי אם המלך נמצא באיזו ספינה קטנה ומכוסה. אמנם המלך נמצא באניה, אבל הוא מוסתר. אכן יודעים שהוא שם, אבל לא רואים אותו. אומר השערי תשובה, שאפשר לברך. והוא מביא לכך ראיה, מהא דרב ששת. כיון שאנו יודעים כי שם נמצא המלך, ממילא הוא יכול לברך. אולם הוא מסיים כך, דוקא בראייה זו על המלך, הדין כן. כיון שעיקר הברכה 'שחלק מכבודו'. וכן משמע שם בעובדא דרב ששת. אבל אין ללמוד מזה לשאר ברכות, שמברך על הראייה ולא על הידיעה. זהו דין מיוחד, אך ורק לגבי ראייה של מלכים. אבל לגבי הדברים האחרים, היכן שכתוב 'רואה', צריך לראות זאת ממש. ישנם עוד אחרונים שמדברים על הנושא הזה, עיי' פסקי תשובות שם דף תתק"ב עמוד שני. בכל אופן, מה שמהרש"א אומר כאן, שצריך לראות את הצורות ואת הפרצופים של ששים ריבוא, הדבר קצת משונה בעיני. לא זכיתי להבין זאת. וכי הדבר עד כדי כך? בודאי שיש בכך טירחא גדולה, להסתובב בכל הששים ריבוא, ולראות את פרצופיהם. לכאורה הדבר אינו מובן.

שאלה מהקהל: אולי מהרש"א סובר כך?

תשובת מרן שליט"א: אבל לא מצאנו דבר כזה. זהו גופא מה שאנו רוצים לומר. הדבר גם אינו מסתבר, כי קשה להגיע למצב הזה, לעבור על פני ששים ריבוא ולראות אותם. הניחא, אם אני נמצא במקום גבוה, ורואה את ראשיהם של

הששים ריבוא, וגם בזה המציאות רחוקה, אבל הדבר יכול להיות, כמו שבן זומא ראה. אבל גם אם האדם עומד במקום גבוה, הרי אינו יכול לראות את פניהם. וכי הוא יצטרך לעבור בתוך הששים ריבוא, ולראות את כל פרצופיהם? לפי דבריו משמע, כי צריך לראות את השינוי שיש ביניהם. הדבר צריך עיון. זה אינו ברור. בכל אופן, אם נגיד שלא צריך לראות ממש, א"כ תהיה מכך ראייה לאלה האומרים, כי 'ראייה' זהו לאו דוקא.

שאלה מהקהל: אבל האדם, אינו רואה ממש את כל הששים ריבוא, הוא לא סופר אותם אחד אחד, אלא שהוא משער כי ישנו מספר כזה של אנשים? תשובת מרן שליט"א: המדובר במקום שידועים זאת בבירור. כגון מה שהיה בבית המקדש, שידעו זאת לפי מספר הכליות. כתוב [במסכת פסחים דף סד ע"ב] בעניין המעובין, כי הכהן גדול ספר את הכליות, וידעו שהיו שם לפחות 12 מליון אנשים. וז"ל הגמרא שם, פעם אחת, ביקש אגריפס המלך, ליתן עיניו באוכלוסי ישראל. אמר ליה לכהן גדול, תן עיניך בפסחים. נטל כוליא מכל אחד, ונמצאו שם ששים ריבוא זוגי כליות, כפלים כיוצאי מצרים. חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה. ואין לך כל פסח ופסח, שלא נמנו עליו יותר מעשרה בני אדם. יצא החשבון, שהיו בקרבן פסח, יותר מ-12 מליון איש. ה"ה בנ"ד, בן זומא היה על גב מעלה בהר הבית, ולכן הוא ידע זאת. הרי הם ידעו, כמה אנשים מכיל המקום הזה, כאשר עומדים שם צפופים. ידעו את השטח, וידעו כמה נכנסים בו.

אמנם זאת לא ראייה ממש, אבל זאת ידיעה מוכחת, כי אכן ישנם כאן ששים ריבוא. אם אני אעמוד באמצע, בתוכם, הדבר לא טוב, כיון שאינני רואה אותם. אם לא עמדתי על גב מעלה בהר הבית, אלא אני נמצא באמצע, וכי הדבר מספיק? לא. אולם אם ישנה ידיעה שנמצאים כאן ששים ריבוא, אני רואה כמות עצומה של אנשים, אפילו שאינני סופר אותם אחד אחד, אלא שאני יודע לפי ידיעות חיצוניות, שיש כאן ששים ריבוא. כגון, לפי כמה המקום הזה מכיל. אבל אני צריך לראות אותם.

הרי גם ישנם אנשים נמוכים, ואם האדם עומד במקום גבוה, ודאי איננו רואה את האנשים הנמוכים, אבל הוא רואה את רובם, ורובם ככולם. אבל ראיתי אותם מן הקצה אל הקצה, לא שראיתי רק את חלקם, כגון אם חלק מהם מוסתרים, ולא ראיתי אותם. לכן זהו לשון הגמ', 'הרואה ששים ריבוא כאחד'.

תוספת ביאור בהבנת ברכת "חכם הרזים", פירוש מהרש"א בעניין "שיודע דעתם ופרצופיהם", ההבדל שבין האדם לבעל־חיים.

מהרש"א [בגמ' שם] אומר כך, חכם הרזים, למאי דמסיק, דאין אוכלוסא פחות מששים ריבוא, יש בהם גם כן ששים ריבוא דעות מחולקין, והוא כלל כל הדעות, שעל כן ניתנה התורה לששים ריבוא במדבר, להיות התורה כלולה מכל דעה וחכמה, ואין להוסיף עליה. דהיינו, בהוה אמינא של־גמרא כתוב כי מי שרואה 'אוכלוסא', מברך 'חכם הרזים', אבל לא כתוב, כמה אנשים נמצאים שם? לכן

באים ואומרים לנו במסקנא, כי 'אין אוכלוסא פחות מששים ריבוא'. בהו"א הייתי חושב, כי 'אוכלוסא' אמנם היינו כמות עצומה, אבל אינני יודע כמה. אולי עשרת אלפים, אולי ריבוא אחד, או שתי רבבות. לא ידוע כמה, אך לא עד כדי כך. אבל בסוף מפורש, שא"ל 'ששים ריבוא'. אם כן, מה שכתוב בהתחלה, 'שאין דעותיהן דומות, ואין פרצופיהן דומים', חשבנו שהדבר קאי על כמות יותר מועטה.

אבל למאי דמסיק, שאין אוכלוסא פחות מששים ריבוא, א"כ זהו כבר חידוש יותר גדול, להגיד שישנן ששים ריבוא בני אדם, החלוקים בדעותיהם. זה חושב כך, וזה חושב אחרת. אמנם ישנם נושאים, שהאנשים שותפים בהם באותה הדעה. אבל בסה"כ, אין מישהו המתאים לשני, בכל פרט ופרט. לכן באופן כללי, כאשר מחלקים את כולם, זה יוצא ששים ריבוא דעות מחולקים, וזה כלל כל הדעות'.

ומסביר מהרש"א, כי לכן גם התורה ניתנה, לששים ריבוא מישראל. ומה שאמרו חז"ל, כל מה שמחדש כל חכם בדורו, מסיני הוא. כוונתו לגמ' במס' מגילה ודף יט ע"ב, וכן הוא בירושלמי מס' פאה פ"ב ה"ו. לכאורה 'מסיני' היינו, מהקב"ה, כמו 'משה קיבל תורה מסיני'. וזה לא מסתדר עם מה שכתב. אבל אומר מהרש"א, כי הפירוש הוא כך, לפי שזה הדבר כבר היה בדעת אחת מאותן ששים ריבוא שהיו בסיני, כי א"א שיהיה עוד דעה אחרת על ששים ריבוא. אם כן, הדבר מתאים. כשאני אומר 'ששים רבוא מסיני', לא הכוונה מהקב"ה, אלא הכוונה מאותם ששים ריבוא שהיו בהר סיני. [כנלע"ד בס"ד כוונת מהרש"א, אלא שקיצר כדרכו בקודש. אבל הדברים מדויקים מתוך דבריו עצמו].

בספר בן יהודע [שם], כותב הגרי"ח כך, נ"ל בס"ד הא דנקיט תרתי, דעתן ופרצופיהם, למה אומרים גם את הדעה, וגם את הפרצוף? מפני שבאלו השתיים נבדל האדם מבעלי חיים. הא' בדעת והשכל, והב' מצד הפרצוף, שבני אדם אין פרצופיהם שוים, משא"כ בע"ח פרצופיהן דומין זל"ז, כל מין במינו. ההבדל בין בני אדם לבין בעלי חיים, הוא בשני הדברים. ראשית, בדעה. לבעלי חיים, אין להם שכל. כל מה שהם מבינים, זה רק מה שהקב"ה הטביע בהם לצרכיהם, אבל אין להם כוח לפתח דברים שלא הוטבעו בהם מראשית בריאתם, הם אינם יכולים להוסיף הבנה וידיעה חדשה. וגם, מהבחינה החיצונית. אצל בעלי חיים, אין הבדל למשל בין הפרה הזאת לפרה הזאת, או בין החתולים, אלא כולם אותו הדבר. הכי הרבה, הם בצבעים אחרים. אבל מבנה פניהם, הוא אותו הדבר. אבל אצל הבני אדם, אין פרצופיהם שווים. לכן אנחנו מברכים את הקב"ה, 'ברוך חכם הרזים'.

אי נמי נ"ל בס"ד, תשמעו חידוש נוסף, נקיט הנך תרתי, מפני שבהם תלוי הנהגת האדם בעולם, ועל ידם מתקיים העולם. והיינו, בני אדם דעתם שוה, לא היו יכולים לעשות מיני עסק של מקח וממכר, והיו כולם אוהבים עסק אחד ומלאכה ומאכל אחד, וא"א להתנהג העולם בכך. כולם היו רוצים להיות נגרים, או

סנדלרים, או סוחרים, א"כ העולם לא היה יכול להתקיים, כי מי ישלים את כל הפרטים האחרים? כך לגבי שינוי ההנהגה של־אדם, לגבי 'הדעה', כי כל אחד אוהב מקצוע אחר. וכן בלתי שינוי הפרצופים, אין העולם מתקיים. שאם דומין זל"ז, היה ראובן בא על אשת שמעון, וכן להיפך. וראובן לוקח נחלת שמעון, וכן להיפך. וכן על זה הדרך. כל אחד אומר, השדה הזאת שייכת לי, מי אמר שאתה הבעלים? הרי אף אחד לא מבדיל מי הבעל הבית, כי כולם דומים האחד לחבירו. מאחר דאין ניכרים ואין מובדלים זה מזה. לכך נקיט הני תרתי באכלוסא, שהם ריבוי עם, כי ע"י שתיים אלה, מתקיים רבוי עם בזה בעולם. א"כ, הגר"ח אומר לנו כאן שני הסברים, למה אומרים לנו גם 'דעתם', וגם 'פרצופיהם'. הפירוש הראשון, בגלל שבכך נבדל האדם מן הבעלי־חיים. דבר שני, מפני שע"כ נהיה קיום לעולם.

אולי תעזרו לי אתם, להבין את דבריו. גם בעניין זה, לא זכיתי להבין את העניין. הרי ברכת 'ברוך חכם הרזים' היא על כך ש'אין דעתם דומה ואין פרצופיהם דומה זה לזה', א"כ לא מדברים על המראה החיצוני, אלא רק על הדבר הפנימי. הרי אנו מדברים על 'דעה' ועל 'פרצוף', בכדי להסביר מה הקשר ביניהם. מההש"א הסביר, כי ההבדל החיצוני בין הבני־אדם, נובע מן ההבדלים הפנימיים שבהם. כפי שבשכל ובהבנה יש לאדם דעה אחרת מחבירו, כך גם הוא שונה מן הבחינה החיצונית. וא"כ העניין מובן.

ויותר עמוק מכך, הרי כידוע, יש את 'חכמת הפרצוף'. ישנם אנשים, המבינים לפי הכרת פניו של־אדם, מה הם מדותיו. אינני מדבר על אדם גיבור, שאפשר להיווכח ממעשיו שהוא גיבור. אבל יש אפשרות להבחין באדם, רק לפי מראהו, שפניו כמו פני אריה. ושישנו אדם תמים, אשר פניו נראים למבינים כמו פני כבש. וכיוצא בזה. הכוונה היא על דבר, שקשה להבחין בו, שצריך חכמה גדולה לכך. הצל"ח במסכת ברכות שם [ד"ה אנא נמי] כתב, נלע"ד דהא דמברכינן על שיתין רבוא ברכת 'חכם הרזים', היינו שמסתמא בכלל כולם נכללו כל מיני מחשבות חכמה ועצה. ואמנם לפעמים נמצא חכם גדול שהוא בדעתו הרחבה כולל הכל, אלא שבששים רבוא הוא מסתמא כן, אבל בפחות ממספר זה, אין זה מן הסתם, אבל הוא בצד האפשר. ואמנם להכיר את זה, צריך הרואה המכיר להיות ג"כ חכם גדול, להכיר זה ע"פ ראות עיניו בפרצוף פנים בחכמת הפרצוף. ולכן אמרו לעיל [ברכות שם ע"א] גבי אוכלסא, 'שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומה זה לזה'. ולכאורה מה עניין פרצופיהן, לברכת חכם הרזים? ולפי מה שכתבתי, נכון הוא. שכל אחד, פרצוף פניו מעיד על מה שבלבו ודעתו במחשבתו, למי שהוא חכם להכיר בחכמת הפרצוף. ולכן אמרו הם לר' חנינא, חכימת כולי האי, להכיר בפרצוף שלהם. שוב מצאתי, שגם הרמב"ן במלחמות [דף מד ע"א מדפי הרי"ף] כתב כן והנאני.

ואמנם אמרתי בזה ליישב דברי הרמב"ם [בפרק י' מהל' ברכות הלכה י"א] שכתב, הרואה שש מאות אלף וכו', ואם ישראל הם ובארץ ישראל, אומר בא"י

וכו' חכם הרזים. וכתב הכסף משנה, שלומד בן מדברי עולא, שאמר לעיל ע"א נקטינן אין אוכלסא בבבל. אלא שהקשה עליו, דהרי עובדא דר' חנינא דהכא היה בבבל. ולענ"ד נראה טעם החילוק בין ארץ ישראל לחוצה לארץ, לפי שאוירא דארץ ישראל מחכים [בבא בתרא דף קנח ע"ב], ולכן מן הסתם יש במספר הזה כל הרזים. אבל בחו"ל שאין האויר מחכים, אפילו במספר הזה אפשר שלא הושלם בהם כל הרזים, והיינו מן הסתם. אבל ר' חנינא הרי בירך על שני בני אדם, והיינו משום שהיה מכיר בן בפרצוף, ולכן אין חילוק בין א"י לחו"ל ע"כ.

ישנו סיפור ידוע, שהיו שני חכמים בשתי ארצות, שלא הכירו האחד את השני, מעולם הם לא נפגשו. הרב האחד, שלח את תלמידיו לארץ השנייה, ואותו החכם שבאותה ארץ שאל אותם, מי אתם? ומאיפה? ענו לו, אנחנו תלמידיו של רב פלוני. אמר הרב, כן, ב"ה שמעתי עליו, על חכמתו וצידקותו, וממש הייתי שמח לראותו. אם לא זכיתי לראותו, לפחות ראיתי את תלמידיו. אמר אחד התלמידים, כבוד הרב, אנחנו יכולים לשמח אותך, כי יש לנו ציור שלו, מישהו צייר אותו. ענה הרב, אָה, ב"ה, לפחות נראה את הציור. הראו לו את הציור, והוא מסתכל, ונשתנו פניו. הוא לא רצה לומר להם מדוע, אבל הם לחצו עליו לומר. הוא שואל אותם, אתם בטוחים שזהו תואר פניו? ענו לו התלמידים, כן, צייר זאת צייר אומן, אחד שמבין בכך. הוא ישב מול הרב שעסק בענייניו, יושב ולומד, והצייר ישב ממולו וצייר אותו, הוא שירטט כל תג ותג מפניו. אמר להם, הרב הזה, הוא אדם מושחת. אני מבין בחכמת הפרצוף, ואני רואה כי הבך אדם הזה, לא יכול להיות שהוא צדיק. הם השתוממו, ולא הבינו זאת. כאשר הם סיימו למלאות את שליחותם, חזרו לרב שלהם וסיפרו לו, היינו פה והיינו שם, ועשינו כך וכך. הרב שואל אותם, והייתם בארץ ההיא? ואצל החכם ההוא? פתאום הוא הרגיש, כי ישנו משהו עם החכם הזה, דבר שמסתתר. התחיל הרב לשאול אותם על כך, אבל לא היה נעים להם לומר זאת, אולם הוא הכריח אותם, תגידו לי, אני חייב לדעת מה הוא אמר? ענו לו תלמידיו, הראנו לאותו רב את הציור שלך, והוא אמר כי זהו ציור של אדם, ה' ירחם. אמר להם הרב, מה? כך הוא אמר? הוא אכן צודק בהחלט. התפלאו התלמידים, רחמנא ליצלן, כבוד הרב, רבינו הוא צדיק וקדוש. אמר להם הרב, תשמעו, למעשה זה לא כך, חס ושלום. אלא הפירוש הוא, כי זה מה שהייתי צריך להיות לפי הטבע, אבל אני מתגבר על יצר הרע. הרב ההוא ראה לפי הפנים, את התכונות האמיתיות שלי, אם לא הייתי עוסק בתורה ולומד מוסר, מה הייתי צריך להיות לולי זאת. אבל ח"ו, ברוך ה' שאני נקי וצדיק.

דרך אגב, ישנו כאן הרבה מוסר השכל. אומרים, כי ישנה קצת טעות, בסיפורים שמספרים על גדולי ישראל. למשל, על החפץ חיים, מספרים על כל הצידקות שלו וכו', אבל אף אחד לא מספר על הקשיים שהיו לו, כמה הפרעות היו לו. ישנו מישהו, שכאשר הח"ח היה מזכיר את שמו, הוא היה אומר ימח שמו וזכרו.

הוא היה אחד מן המשכילים בדורו, שכאשר הוא ראה את החפץ חיים, שהוא בחר כ"כ מוכשר, אותו משכיל ניסה לקלקל אותו. לכן תמיד, אפילו כשכבר היה זקן, בכל פעם שהזכירו את שמו, הח"ח היה מקלל את אותו אדם. מספרים סיפורים על גדולי ישראל, חושבים כי הכל הלך להם בקלות, שהם 'קדושים מרחם', ושהיו מתמידים, ושהדבר היה קל להם, כי הם נמשכו ללימוד ולמצוות. אבל, לא יודעים על המלחמות הקשות שהיו להם. כאן רואים דוגמא הפוכה, כי בעצם אותו הרב היה צריך להיות בדיוק ההיפך, לפי תכונותיו הטבעיות. אבל בפועל, הוא היה מישהו אחר לגמרי. אם כן, זהו 'דעותיהם ופרצופותיהם'. דהיינו, שהפרצוף הוא לפי הדעה, לפי השרשים הפנימיים. ממילא אני מבין את הברכה, 'ברוך חכם הרזים'. מהרש"א הסביר לנו זאת, כדלעיל. אבל הבן יהודע בא ומסביר לנו, כי ישנן דעות וישנם פרצופים, והדבר מבדיל בין האדם לבע"ח, ושע"כ אפשר לקיים את העולם בעסקים, בגלל שלא יהיו טעויות. אבל הרי הדבר אינו קשור, לנוסח הברכה, 'ברוך חכם הרזים'. וא"כ מדוע הגמ' מביאה זאת. לכאורה לדבריו הדבר אינו מובן. צ"ע.

המשך מתוך "שערי יצחק" – השיעור השבועי מפי מרן הגאון רבינו יצחק רצאבי שליט"א – פוסק עדת תימן, שנמסר במוצש"ק תזריע התשע"ד

התפלאתי קצת, כי לגבי ברכת 'חכם הרזים', שהתעוררה בזמן האחרון, ראיתי שפירסמו בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א, אינני יודע אם הדבר מדוייק, אבל כך פורסם, שאלו אותו כמה שאלות בעניין זה, לא ניכנס כעת לכולם, אלא לשני שאלות הנוגעות לעניינינו. שאלו אותו כך, ברכה זו, האם היא חיוב גמור, או ברכה שברשות, כמו עוד כמה ברכות בפרק הרואה? והוא ענה, מסתמא זה חיוב. דבר זה, הוא בודאי נכון. מי שראה ברק, הוא חייב לברך, ולא שיש לו רשות לברך. אם כי, הפוסקים דנים בעניין זה, והרמ"א כותב שהאנשים קצת מקילים בברכות האלה, כמו בעניין אם קנה כלים חדשים. הרבה מברכות הראייה, האנשים לא כל כך מדקדקים בהם, והדבר השתרבב להם מברכת שהחיינו. כיון שהגמ' אומרת במס' עירובין, שברכת שהחיינו היא רשות, ממילא הם טעו ולקחו זאת גם לעניינים אחרים, וחשבו כי גם הם רשות. ויותר מדוייק, שהרבה אנשים אינם יודעים את פרטי ההלכות. כגון, אם האדם לא ראה את הברק בעצמו בשמים, אלא ראה רק את האור שנכנס לחדר, או ששמע קול רעם עמום. וכן, האם עבר תוך כדי דיבור, בין ברכת 'עושה בראשית', לברכת 'שכחו מלא עולם'. ובפרט האנשים, שלא למדו טוב את ההלכות. א"כ הם הסתפקו בכך, ובירכו בלא שם ומלכות, או שלא בירכו בכלל. ממילא יצא, שלקחו את העניין קצת יותר בקלות. וכמו"כ בגלל שישנם ראשונים אשר סברו, כי הברכות הללו אינן נאמרות שזה לא בשם ומלכות, דהיינו בא"י אמ"ה, כך שיטת הראב"ד,

ועוד כמה הדנים בכך. בכל אופן, להלכה למעשה אנחנו פוסקים, שזאת חובה. גם המשנ"ב [סי' רכ"ג ס"ס א'] מדבר על כך, והדבר נחשב חיוב. אבל השאלה השנייה ששאלו את הגר"ח קנייבסקי, האם ראוי לחזור אחר האפשרות לברך ברכה זו? דהיינו, אם האדם יודע, שישנו מעמד של ששים ריבוא מישראל, האם ישנו עניין מיוחד להגיע לשם, בכדי לברך את הברכה הזאת, או שלא? הביאו בשמו שהוא ענה, למה לא? וכדאי לבוא מחו"ל לא"י בשביל לברך את הברכה הזאת.

הדבר נראה לי צריך עיון. כיון שלא שמענו שישנו חיוב לברך את הברכה הזאת, שיש עניין לחזור עליה, ואין חובה שהאדם יעשה השתדלות כזאת. אכן לתקוע בשופר, זאת חובה, וכן ליטול לולב, אבל הברכה הזאת אינה חובה, ורק אם האדם נמצא במעמד הזה, או שברצונו להדר, מה טוב ומה נעים.